

AZ IGAZSÁG, A POLITIKA ÉS VALÓSÁG SZÖVETE – HANNAH ARENDT A HAZUGSÁGRÓL

KOVÁCS GÁBOR*

Életművében Arendt két írást is szentelt kifejezetten a hazugság problémájának. Az egyik először a *The New Yorker*-ben jelent meg folyóirat-cikként (1967), majd bekerült *A múlt és jövő között* című tanulmánykötetbe, míg a másik a *The New York Review of Books*-ban látott napvilágot (1971), majd Arendt a *Crises of the Republic* (1972) tanulmányai közé is beavagolt. A két szöveg közül az első az, amelyik filozófiai igénnyel közelíti meg a problémát. A későbbi publicisztikai jellegű, amely a korábbi írásban exponált gondolatmenet következtetéseit használja fel egy konkrét probléma – a vietnami háborúra vonatkozó titkos politikai és diplomáciai iratokat közlétező *Pentagon Papers* – kapcsán. Írásom kiindulópontja a korábbi, az *Igazság és politika* című tanulmány, amely több szálon is kapcsolódik a *Totalitarizmus-könyv*, a *The Human Condition* és a *The Life of the Mind* kérdésselvetéseihez.

Arendt az írás címét megcsillagozva fontosnak tartotta megemlíteni, hogy az esszé megírására az *Eichmann Jeruzsálemben* című riportkönyve megjelenését követő heves vita ösztönözte. A lábjegyzetben citált, jól ismert latin közmondás „*Fiat veritas, et pereat mundus*”, (Győzzön az igazság és vesszen a világ) az arendti filozófia közepébe visz bennünket. A *világ* Heidegger-től kölcsönzött fogalma Arendt gondolkodásának az egyik legfontosabb kategóriája; ez konstituálja azt a koordinátarendszert, amelyben a tanulmány fogalmai elnyerik a maguk sajátos helyi értékét. Az első mondatban Arendt leszögezi, hogy vizsgálódásának tárgya voltaképpen egy közhely, hiszen általános konszenzus látszik övezni azt a véleményt, hogy igazság és politika szemben állnak egymással. Ezt követően bevezet két újabb fogalmat; ezek a *hatalom* és a *létezés*; mindkettő a pluralitás kategóriája felé mutat. A pluralitásnak, annak a ténynek a hangsúlyozása, hogy sokan vagyunk a világon, s annak a leszögezése, hogy ez az emberi állapot sine qua non-ja, már doktori disszertációjában is Arendt gondolkodásának a kiindulópontját adta, de ennek következményeit csak a *The Human Condition*-ben gondolta végig; ez lett az alap, melyen a mű egész gondolati építménye nyugszik.

* A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének főmunkatársa.

Igazság és politika triviális szembeállítását maga Arendt is elfogadja, ám nála ez legkevésbé sem abból a moralizáló megközelítésből fakad, amely a politikát a 'cél szentesíti az eszközt' maximája által vezérelt cselekvésformaként utasítja el. Ő a politikai cselekvést olyan tevékenységként definiálja, amely nem illeszthető be az eszköz és cél egymáshoz rendelésére alapozott tevékenységformák közé; nem valaminek a létrehozásról van szó. A politikai cselekvés során a cél maga a cselekvés, amely csak emberek közösségében lehetséges, s amely voltaképpen maga a szabadság: szabadnak lenni és cselekedni ugyanazt jelenti. Igazság és politika Arendt-féle oppozíciója mögött igazság és szabadság első hallásra meghökkentő szembeállítása húzódik meg, amiből – hagyományos kétértékű logikában gondolkodva – az következik, hogy a hazugság viszont valamilyen módon a szabadság oldalán van, de legalábbis nem áll szemben vele, ellentétben az igazsággal.

Az igazság a világban mutatkozik meg, a világban jelenik meg az ember számára. Arendt az esszencializmust elutasítva, különböző írásaiban számos alkalommal szögezi le, hogy az emberi cselekvés által konstituált és fenntartott világban létezni és megjelenni egy és ugyanaz. A jelenség mögött nincsen valamiféle rejtőzködő, ám mégis aktív lényeg. A világ dolgai objektivitásának végső garanciája abban áll, hogy a dolgokat az emberi lények más és más szemszögből látják; ezeket végső soron a lehetséges nézőpontok sokasága konstituálja. A kanti esztétikai ítélőerő koncepciójából kiinduló arendti ítéletteória magva az az elgondolás, mely szerint az ember – a kanti kiterjesztett gondolkodás értelmében – képes arra, hogy behelyezkedjék a mások által elfoglalt nézőpontokba; ez a képesség az, amelynek a segítségével ítéleteket tud mondani. A kérdés az, hogy ez az arendti koncepció miképpen kapcsolódik össze a hazugság problémájával. Vagy másképpen fogalmazva meg a dolgot, mit is jelent Arendtnek az a kijelentése, hogy az igazság a legkevésbé politikai dolgok közé tartozik? Mindenekelőtt azt, hogy az igazság szemben áll a szabadsággal, abban az értelemben ti., hogy inherens módon tartalmazza a kényszert. Kényszerít bennünket arra, hogy elfogadjuk.

Ez a kényszerítés kétféle módon történik: ugyanis – mondja Arendt – kétféle igazság van *tényigazság* és *észigazság*.¹ Az észigazságok a logika erejével kényszerítenek, Arendt visszatérő módon beszél a logika zsarnokságáról, de ide vezet vissza azt is, hogy a monologizáló típusú filozófiák művelői mindig is nagy megértéssel viseltettek a represszióra épülő rezsimek

¹ „Igazság és politika” In. Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. Nyolc gyakorlat a politikai gondolkodás terén. Fordította Módos Magdolna, Budapest, Osiris Kiadó-Readers International 1995. 237. o.

íránt; ama bizonyos születésnap-i köszöntőben ezért minősítette Heideggernek a náciizmussal való kokettálását sajátosan filozófusi szakmai betegségnek, valahogy olyanformán, mint ahogyan a bányász mesterségével sokszor együtt jár a szilikózis.

A hazugság problémájának szempontjából számunkra azonban most fontosabb az igazság másik fajtája, a tényigazság. Ennek a jellemzője Arendt szerint egyfajta sebezhetőség, ami abból fakad, hogy ez az emberi dolgok állandóan változó világában jelenik meg; ezzel szemben az észigazság forrása az emberi elme változatlan szerkezete.² A tényvilág alapvető vonása, a *kontingencia*, az esetlegesség. Kétségtelen, hogy az észigazságok is törekények: el lehet égetni azokat a könyveket, amelyek valamilyen okból veszélyesnek tartott tudományos elméleteket tartalmaznak, vagy éppen meg lehet öletni szerzőiket. Azonban – éppen az emberi elme szerkezetének és működés módjainak állandóságából következően – mindig van esély arra, hogy ezek újra és újra felbukkanjanak, ellenben a hazugsággal letagadott vagy elfeledett tényekre sokkal nehezebb újra rátalálni.³

Igazság és vélemény viszonyának tárgyalása központi helyen van az *Igazság és politika* c. tanulmányban. Ám ez a viszony más az észigazság és más tényigazság esetében. Az észigazsággal szemben a vélemény általában az illúzió vagy a tévedés alsóbbrendű státuszába kerül, ám tényigazság és vélemény viszonya sokkal összetettebb és egyben problematikusabb is. Arendt erről a következőt írja: „(...) a tényigazság mindig kapcsolatban áll más emberekkel, olyan eseményekre és körülményekre vonatkozik, melyek sokakat érintenek; szemtanúk beszámolóit erősítik meg és tanúbizonyításon alapul; csak annyiban létezik, amennyiben beszélnek róla, még akkor is, ha a magánélet szférájába tartozik. Természeténél fogva politikai jellegű. A tények és vélemények, noha külön kell őket választani, nem állnak kibékíthetetlen ellentétben egymással; egyazon területhez tartoznak.”⁴

Itt vélemény és tény rokonsága a lényeges: mindkettő ugyanannak az emberek sokasága által benépesített világnak a lakója. Ám három oldallal odébb Arendt ellentmondani látszik saját magának; kijelenti, hogy fenti megállapítás csupán féligazság, mert a tény – a véleménnyel ellentétben – mindig hordozza a kényszerítés mozzanatát, kényszerít bennünket arra, hogy tudomásul vegyük létezését:

² Uo. 237-238. o.

³ Uo. 238. o.

⁴ Uo. 244. o.

„A tények kívül esnek a megegyezés és a jóváhagyás körén, és bármennyit beszéljünk is róluk – bármennyi helyes információ alapján véleményünk is cseréljünk is egymással – mindez semmivel sem járul hozzá megszilárdításukhoz. A kellemetlen véleményt lehet vitatni, elvetni vagy ügyében kompromisszumot kötni, a kellemetlen tények azonban olyan bosszantóan makacsak, hogy a szüntiszta hazugságon kívül semmi más nem ingathatja meg őket. A probléma az, hogy a tényigazság, minden egyéb igazsághoz hasonlóan, konokul megköveteli, hogy tudomásul vegyék, s eleve kizárja a vitát, márpedig a vita politikai élet leglényegét jelenti.”⁵

Az értelmző ezen a ponton meglehetősen zavarban van. A kétféle megállapítás nyilvánvalóan ellentmond egymásnak. Egyfelől tény és vélemény rokonságban van egymással, ugyanazon a skálán helyezkedik el, másfelől azonban opponálja is egymást. Zavarunkat csak fokozza, hogy Arendt ezt követően, amikor második megközelítésének azon – valljuk be meglehetősen közhelyszerű – motívumát próbálja meg alátámasztani, hogy a 'tények makacs dolgok', akkor történeti tényekre hivatkozik, vagyis arra ténytípusra, amely talán a legnehezebben definiálható. A különböző történelemelméletek szerzői között a legélesebb vita éppenséggel arról folyik, hogy mi is tekintendő történelmi ténynek. Ezzel kapcsolatban éppenséggel Arendt első megközelítése tűnik *up to date*-nek, amely szerint a tény ténymivoltának elismeréséhez mindig szemtanúkra, tanúságtétele stb. van szükség, vagyis mindig jelen van a szubjektivitás, mint kiküszöbölhetetlen mozzanat. Ezzel egyébként Arendt tökéletesen tisztában is van; kifejezetten hivatkozik a történelmi tényekkel kapcsolatos vitákra, ám úgy véli, hogy ezek nem annyira a tényeknek mint tényeknek a státuszát érintik, hanem inkább akörül folynak, hogy ezek miféle narratívába illeszthetőek be.⁶ Persze amikor a kemény történelmi tényre példaként azt hozza fel, hogy 1914-ben Németország támadta meg Belgiumot és nem megfordítva, ez nemigen tekinthető a történelmi tények státuszával kapcsolatos viták elméleti megoldásának. Ám a gondolatmenet folytatása igencsak árulkodó. Ugyanis, amikor azt mondja, hogy ezen tény ténymivoltának kétségbevonására olyan világméretű hatalomra volna szükség, amely képes lenne minden vonatkozó bizonyíték és szemtanú eltüntetésére, a valóság szövetének újraszövésére, akkor világossá válik, hogy a szisztematikus hazugságnak ez a víziója Arendt totalitarizmus-teóriája felé mutat.

Az azonban tény és vélemény viszonyának tisztázásához nem elég rámutatni annak a hazugság-koncepcióval való összefonódására, s arra, hogy a prob-

⁵ Uo. 247. o.

⁶ Uo. 244-245. o.

lémafelvetést alapvetően meghatározta a totalitarizmusra vonatkozó arendti teória. Ugyanis van egy másik szál is, amit nem hagyhatunk figyelmen kívül. Ezért – mielőtt közelebbről is megnéznénk, hogy hazugság és totalitarizmus hogyan kapcsolódik össze az arendti teóriában – ki kell térnünk az 1958-as *The Human Condition*-re, amelyben a hazugság-problematika csak érintőlegesen jelenik meg, ám az ennek hátterét adó, a tények ontológiai státuszára vonatkozó koncepció egy olyan sajátos perspektívában tárgyalatik, amelyben ismeretelmélet és kultúrkritika szorosan összefonódik. Tény és vélemény közötti itt egyáltalán nincsen éles határ. Arendt itt is kijelenti, hogy valóság és látszat a megjelenés terében egy és ugyanaz,⁷ s e tekintetben nem tesz éles különbséget a szoros értelemben vett politikai szféra tényei és a fizikai külvilág tényvalósága között. Utóbbit ugyanúgy érzékszerveinkkel apercipiáljuk mint az embertársaink beszédét vagy cselekedeteit. Mindkét esetben az érzékszervek szolgáltatnak számunkra információkat valami hozzánk képest külsőről, amelynek realitását az garantálja, hogy erről másokkal együtt szerzünk érzékszervi tapasztalatokat, miközben velük együtt egy közös világban lakozunk. Elég nyilvánvaló, hogy itt az a heideggeri elgondolás köszön vissza, amely szerint az ember nem elszigetelt gondolkodó szubjektum, hanem mindig világával együtt adott lény.

A koncepció Arendtnél is kultúrkritikai gondolatmenetekbe ágyazódik. A modern kor történetét a *The Human Condition* utolsó részében az emberi érzékszervekbe vetett bizalom megrendülésének gyorsuló folyamatként írja le. Ebben alapvető szerepet játszott a távcső, amely azt bizonyította, hogy a realitás nem olyan, amilyennek érzékszerveink számára megmutatkozik.⁸ Ugyanezt a megbízhatatlanságot demonstrálta a geocentrikust felváltó heliocentrikus világgép; hiába tudjuk, hogy nem a nap mozog, hanem a föld, látni továbbra is azt látjuk, hogy a nap felkel, megfutja a maga pályáját, majd lenyugszik. Tudásunk ezt követően azonban már elválaszthatatlan annak tudatától, hogy az érzékszerveink által szolgáltatott információ hamis. A bizonyosságot üldöző újkori filozófia szubjektivizmusa valójában erre a tapasztalatra adott intellektuális reflexió. Az újkori filozófia története – Arendt perspektívájából – az én önmagába való visszavonulásának története, amely jól dokumentálja a modern embernek világától történő elidegenedését.

A kísérleti módszerre alapozott modern tudomány optimizmusa sajátos kontrasztot képez az újkori filozófia pesszimizmusával, amely az igazság

⁷ Hannah Arendt: *The Human Condition*. Chicago, The University of Chicago Press, 1958. 199. o.

⁸ Uo. 261. o.

megismerhetőségével kapcsolatos bizonyosság eltűnéséből fakad. A bizonyosság elérhetőségére vonatkozó kétely alapvetően meghatározta a modern moralitás fejlődését is.⁹ Ezért van az, hogy a bizonyosság helyébe a megbízhatóság (truthfulness) iránti szenvedély lépett. Úgy tűnik, hogy az ember csak addig engedheti meg magának azt, hogy hazug legyen, amíg bizonyos egy olyan igazság és egy olyan objektív realitás vitathatatlan létezésében, amelyek végül bizonyosan túlélnek és megcáfolják összes hazugságát. Arendt szimptomatikusan tartja, hogy a morális mércéknek a modernitás kezdetén a puritanizmus által végrehajtott radikális átalakítását milyen számottevő mértékben inspirálták a modern tudomány képviselőinek olyan jellegzetes értékei mint a *siker*, az *iparkodás*, és a *megbízhatóság*.¹⁰ A kérdés végül is az, hogy van-e valamiféle kapcsolat az arendti teóriában az előbbi erősen kulturkritikai fogantatású gondolatmenet és a *Totalitarizmus-könyv* koncepciója között, amely a totalitarizmust a valóság teljes átalakítására törekvő szisztematikus hazugság rendszereként írja le. Úgy tűnik, hogy igen. Arendt a modern tudomány működésének lényegét abban látja, hogy az – a technológiával összekapcsolódva – a világot nem csupán értelmezi, hanem egyre növekvő mértékben át is alakítja. A modern technológiában megfogalmazott elvárások azért igazolódnak vissza a valóságban, mert a világ átalakítása ezeknek az elvárásoknak megfelelően történik; a technológia megteremti azt a világot, amely aztán visszaigazolja a technológiának a világra vonatkozó hipotéziseit. A totalitarizmusnak az arendti teóriában leírt működés módja nagyon hasonló ehhez. A totalitárius mozgalom ideológiájában megfogalmazódott hazugságok olyan hipotézisekként működnek, amelyek egyre inkább visszaigazolódnak az ezek alapján totálisan átalakított valóságban. Arendt szerint távolról sem véletlen, hogy totalitárius ideológiák magukat a tudományosság aurájával próbálják meg felruházni.¹¹ Újra és újra visszatér arra, hogy a hazugság sajátos kapcsolatban áll a cselekvésben megtestesülő szabadsággal. Az egyszerre kontingensnek és megváltozhatatlannak tetsző tényvilággal szemben a hazugság a cselekvés egy fajtájaként tűnik fel; Arendt végül is ide vezeti vissza a politika szférájával való összekapcsolódását. Azonban – paradox módon – szisztematikus hazugságként éppen az emberi szabadság felhasználásának lesz az eszköze. A hazugság tehát a totalitarizmusban gyökerelesen más szerepet játszik tehát, mint korábban.

⁹ Uo. 277. o.

¹⁰ Uo. 278. o.

¹¹ Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*. Fordította Berényi Gábor, Braun Róbert, Erős Ferenc, Módos Magda, Seres Iván. Budapest, Európa Könyvkiadó 1992. 587. o.

Térjünk vissza a korábban jelzett dilemmához; mi az oka annak, hogy Arendtnek két egymásnak ellentmondó sémája van a tény és vélemény viszonyát illetően: míg az egyikben a kettő közötti csupán fokozati különbség van, addig a másikban a kényszerítő erővel bíró tény határozottan szemben áll a szabadság és a politika világába tartozó véleménnyel. Az ellentmondás abból a két különböző gondolati pozícióból fakad, amelyet Arendt egyfelől mint kultúrkritikus, másfelől mint politikai filozófus foglal el. A *The Human Condition* hivatkozott gondolatmeneteiben a kultúrkritikus beszél. A modernitás története itt olyan *hanyatlástörténetként* (Verfallsgeschichte) jelenik meg,¹² amelyben még a közös emberi világ alapját jelentő tények is feloldódní látszanak abban a folyamatban, amelynek során a technológia pseudo-világa felváltja az emberek által teremtett, s nekik otthont adó világot.¹³ A totalitarizmus-teóriában a szisztematikus hazugság ugyancsak a valóság szövetének újraszövését kísérli meg, egy álvalósággal próbálván meg helyettesíteni a tényekre, a valóság kikristályosodási pontjaira épülő emberi világot. A totalitárius kísérlet bukása végül is arról győzi meg Arendtet, hogy az ilyesfajta kísérlet – szerencsére – szükségképpen kudarcra van ítélve. Hogy miért, arra a választ már nem a kultúrkritikus, hanem a politikafilozófus adja meg. Az *Igazság és politika* gondolatmeneteit – a kétségtelen ambivalenciák ellenére – ugyanis ez utóbbinak a nézőpontja uralja. A szisztematikus hazugság képtelen arra, hogy olyan pseudo-világot teremtsen, amely stabilitásban felveszi a versenyt a megsemmisíteni akart valósággal. A totalitárius kormányok legfőbb problémája az, hogy „a valódi történet pótlására ajánlott hamisításaitak állandóan változtatniuk kell (...) És noha ez az állandó labilitás semmiképpen sem jelzi, hogy mi lehet vajon az igazság, maga is jel, mégpedig erőteljes jele a tényszerű világról tett minden nyilvános kijelentés hazug voltának. (...) Más szóval a tényigazság hazugságokkal való következetes és totális behelyettesítése nem azt eredményezi, hogy a hazugságokat most már igazságként fogadják el, s az igazságot hazugságként becsmérlik, hanem azt, hogy megsemmi-

¹² Arendt modernitásfelfogására vonatkozóan lásd: Seyla Benhabib: *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. Thousands Oaks, California Sage Publications, , 1996, illetve: Dana R. Villa: "Modernity, Alienation, and Critique" In. *Hannah Arendt and the Meaning of Politics*. Edited by Craig Calhoun and McGowan. London-Minneapolis, University of Minnesota Press, 1997. 179-206, o. továbbá Kovács Gábor: Hannah Arendt két modernitása, *Beszélő*, III. folyam, XII. évfolyam, 9. szám, 2007. szeptember, 47–55. o.

¹³ Arendt technológia-felfogására vonatkozóan lásd: Gábor Kovács: H. Arendt's Interpretation of Natural and Artificial in the Political Phenomenology of the Human Condition. *Limes, Borderland Studies*, 2012. Volume 5(2), 93–102. o.

sül a valóságos világban való tájékozódási érzékünk – az igazság kontra hamisság kategóriája ugyanis ezt a célt szolgáló egyik értelmi eszközünk.”¹⁴

A probléma persze poszt-totalitárius konstellációban is létezik. A *Hazugság a politikában* c. – írásom elején már említett – későbbi esettanulmányban Arendt a vietnami háborúval kapcsolatos dokumentumok nyilvánosságra hozatala kapcsán vizsgálja a politikai hazugság működés módjait a hetvenes évek elejének demokratikus Amerikájában. Az *Igazság és politika* gondolatmenete pedig éppen arra fut ki, hogy demokratikus politikai körülmények között hogyan jelenik meg az image-gyártás formájában a szisztematikus hazugság problémája. A kérdés itt is az, hogy „ha a modern politikai hazugságok oly nagyon megkövetelik a ténszerűség egész szövetének teljes átrendezését – mondhatni egy más valóság megteremtését, amelybe öltési hiba, hézag vagy nyiladék nélkül illeszkednek, ugyanúgy, ahogyan a tények illeszkednek bele eredeti közegükbe – mi áll az útjában annak, hogy ezek a történetek, *image*-ek és ténszerűtlenségek a valóság és a ténszerűség alkalmas pótlékaivá váljanak?”¹⁵

A hazugság végül is – érvel Arendt –, azért hamis formája a szabad cselekvésnek, mivel a szabadságot vagy a múlt tényeinek vagy pedig a múlt következményeként előállott jelenbeli ténykonstellációnak a vonatkozásában akarja érvényesíteni, miközben annak autentikus dimenziója a jövő, a szabadság egyetlen valódi otthona.¹⁶ Az emberi lények sokasága által teremtett világ nem tud meglenni a valóság szövetét konstituáló, s a szükségyszerűség elemét hordozó tények nélkül – mondja a kultúrkritikai kételyeit feledni látszó, ám azokat gondolatilag végül is nem megválaszoló Arendt. Mindenesetre fölöttébb érdekes – s talán a korabeli Amerikán túlmutató – tanulsággal bír az, hogy az egyébként a többpárti parlamentáris demokráciával szemben oly sok kételyt hangoztató gondolkodó szerint a politikai demokrácia létezéséhez szükséges politikai tények ténymivoltának megőrzésében nélkülözhetetlen szerepet játszanak az igazmondás funkciójával felruházott intézmények, vagyis az egyetemek és a bíróságok:

„Nagyon nem szívesen látott igazságok fogalmazódtak meg az egyetemek falai között, és időnként nagyon nem szívesen látott ítéletek születtek bírói székekben (...) tagadhatatlan, hogy, legalábbis az alkotmányosan kormányzott országokban, a politika még konfliktus idején is felismerte, hogy szüksége van olyan emberek és intézmények létezésére, amelyek fölött nincs hatalma.”¹⁷

¹⁴ „Igazság és politika” In. Hannah Arendt: *Múlt és jövő között*. 264. o.

¹⁵ Uo. 261. o.

¹⁶ Uo. 266. o.

¹⁷ Uo. 268. o.